

ZÂTÎ DÎVÂN'I'NDA EDEBÎ TENKİD VE DEĞERLENDİRMELER*

Pervin ÇAPAN**

ÖZET

Sultan Bâyezid devri şairlerinden olan Zâtî (ölm.953/1546), Balıkesirli'dir.Doğduğu şehirde çizmecilik yaparken,şiire heves ederek, İstanbul'a gider.Esaslı bir tahsili olmadığı hâlde, yaratılışındaki sanatkâr mizaç ve şiir kudretinin yüksekliği sebebiyle, kısa sürede kendisini üstad olarak kabul ettirir.Üstadlığını, gelişmiş şiir zevki ile Klasik Türk şiirinin kültür, sanat, dil ve terminolojisine olan aşinalığı, daima beslemiştir.

Zâtî'nin Dîvân'ındaki bazı gazellerde ortaya çıkan ve O'nun kendi şiirlerine dair yaptığı değerlendirmelerde kullandığı terminoloji, büyük ölçüde klasik şairlerin sanat görüşlerini yansıtacak özellikler taşır.

Bu tebliğde, Zâtî Dîvân'ında yer alan edebî tenkid ve değerlendirmeler eser,şair ve çevre başlıkları itibarıyla ele alınarak, Zâtî'nin klasik şiirin gelişimine, zevkine ve tenkid terminolojisine yaptığı katkı incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Zâtî, Klasik Türk şiiri, gazel, edebî tenkid ve değerlendirme.

LITERARY CRITICISM AND EVALUATIONS IN ZATI'S DIVAN

ABSTRACT

Zâtî (died in 1546) who was one of the poets of Sultan Bâyezid age.He was from Balıkesir.While he was working as a shoemaker, he was interested in poetry and went to İstanbul.In fact he had no education on poetry but his creative attitude and mood using poem quality in a high level indicated that everybody had to admit and admire him as a leading poet in a short time.In his career understanding of classical Turkish poetry within culture, art, language and terminology always had an important stage.

In Zâtî's Dîvân and some of his gazels reveal his own poems' evaluations and terminology he used carry out views of art on classical poets.

In the communication, it has been worked out that literary criticism and evaluation on Zâtî's Dîvân on the light of poem, poet and surrounding headings with terminology contributed by Zâtî. On the other hand it is also examined that his contribution to the development of classical Turkish poetry, criticism and terminology of those components

Key Words: Zâtî,classical Turkish poetry,gazel, literary criticism and evaluation.

Edebî ve kültürel bütün faâliyetlerin temelinde insan vardır. Bu itibarla, milletlerin edebiyatlarını teşkil eden hususiyet ve zevk unsurları araştırılarak, bir milletin çağlar boyunca kazandığı edebî kimlik ortaya konulabilir. Çünkü kültürel plânda hayat bulan bütün edebî faâliyetler, başlangıçta ferdî olsalar bile, zamanla millî özellikler kazanırlar.Bu vasıf,

* Bu makale II. Balıkesir Kültür Araştırmaları Sempozyumu (31 Mayıs – 02 Haziran 2000) Balıkesir'de tebliğ olarak sunulmuştur.

** Doç.Dr., Muğla Üniversitesi.Fen-Edebiyat Fakültesi.Türk Dili ve Edebiyatı Böl.Öğretim Üyesi. Muğla

eserin konusu, işleniş şekli ve tasnif tarzıyla ilgili olduğu kadar, kullanılan terminoloji, kelime seviyesi, edebî sanatlar ve imaj dünyasına da yansır.

Edebî eserin ihtiva ettiği duyuş tarzı ve hayatı algılayış biçiminin bir yanında sanatkâr, diğer yanında ise okuyucu vardır. Münekkid konumundaki okuyucu, sanatkârın ortaya koyduğu edebî metni, muhayyilesinde canlandırarak, her okuma zamanında, âdeta yeniden yazar.İşte bu yeniden yazış, bir edebî tenkid ihtiyacını da beraberinde getirir.

Klasik Türk edebiyatında, bu ihtiyacı karşılamak üzere, "tezkire" başlığı altında müstakil bir tür ortaya çıkmıştır.Kendi içinde bazı kaide ve kıymet hükümlerinden hareket eden tezkireler, yazıldıkları devrin sanat hayatını yansıttıkları gibi, müessirden esere doğru bir kapı da aralarlar.Yazılış maksadının ötesinde, tezkirecinin, edebî anlayışını, çağın edebiyat dünyasını ve bağlı bulunduğu değerler sistemini sergileyen tezkireler, taşıdıkları üslub endişesiyle de, özel bir anlam kazanmışlardır. Eser karşısında aynı rolü bazan edebî çevreler ve edebî mahfiller de üstlenebilir.

Bu tebliğde, Klasik Türk edebiyatında sürdürülen edebî faâliyetin değerlendirildiği, diğer bir zemin olarak karşımıza çıkan, edebî eser ve onun yaratıcısı olan şair üzerinde durulacaktır.

Toplumun sesi ve hafızası olma görevini üstlenen şairlerce ortaya konan bu tenkid ürünleri, "gerek muhteva, gerek şekil ve üslublarıyla bütün tenkid faâliyetinin en kayda değer yanlarından birini oluştura gelmiştir."¹ Klasik şairlerden bazılarının dîvân dîbâcelerinde, bazan müstakil gazeller, bazan da gazellerin beyitleri arasına serpiştirilmiş olarak karşımıza çıkan bu değerlendirmeler, edebî tenkid açısından özel bir anlam taşırlar.Çalışmaya konu olan Zâtî'nin neşredilen üç ciltlik Dîvânı'nın gazeller kısmında, oldukça teferruatlı tenkid ve değerlendirmelerle karşılaşmaktayız.

Zâtî, Klasik edebiyatın kaside, gazel ve mesnevi vâdisinde önemli isimlerinden biridir. Balıkesir'de doğan şairin asıl adı Bahşı veya Satılmış olup, bunun kısaltılmışı olan Satı ilhamıyla "Zâtî"yi kendisine mahlas olarak seçmiştir.Yine bir rivayet olmakla birlikte, kaynaklarda ebced hesabıyla, doğum tarihi olan 876'yı verdiği için, asıl adının "İvaz" olduğu da kaydedilmiştir. İlk işi baba mesleği olan çizmeciliktir. Düzenli bir tahsil görmemiş olan Zâtî, hayatını şiir yazarak ve remilcilik yaparak kazanmıştır. İstanbul'da Bâyezid Câmii avlusunda açtığı remilci dükkânı Bâkî, Yahyâ Bey ve Fazlî gibi genç şairlerin uğrak yeri olmuş, devrinin bir çok şairine hocalık etmiştir. Sultan II. Bâyezid başta olmak üzere, devrin ileri gelenlerinden

¹Harun Tolasa, "Divan Şairlerinin Kendi Şiirleri Üzerine Düşünce ve Değerlendirmeleri", Ege Üniv., Ed. Fak., Yay., **Türk Dili ve Edebiyatı Araştırma Dergisi**, İzmir 1982,S.1,s.15-16

daima ilgi ve himaye görmüş, ancak kulağı iyi duymadığı için, iyi bir memuriyete sahip olamamıştır.² Zâtî çağdaşlarına nazaran mahrumiyet içinde yaşamış,geçimini şiir yazarak sağlaması dolayısıyla,söylediği şiirlerde yer yer tekrara düşmüştür.Buna rağmen devrinde ve genel olarak Türk edebiyatı içerisinde önde gelen isimlerden birisi olarak kabul edilir.³

GAZELLERİN İNCELENMESİ

Zâtî Dîvânî'nin gazeller kısmı belli bir sistematikle fişlenerek,şair tarafından ortaya konan edebî tenkid ve değerlendirmeler bazı başlıklar altında biraraya getirilmiştir.Bu değerlendirmelerin ilk bakışta, şairin bizzat kendi şiiri ve şairliği etrafında kümelendiği görülmektedir. Gazeller içine serpiştirilen bu tenkid beyitlerinin maksadı da zaten budur. Bu beyitlerde şairin kendisini tanıtarak, sanatını tavsif etmek ve şiirini kendince yorumlamak düşüncesi hâkimdir.Bu özel maksadın ötesinde, söz konusu edebî tenkidler,Zâtî'nin olduğu kadar;"devrinin şiir,şair, sanat ve edebiyat konularındaki düşünceleri, görüşleri, eğilimleri, bilgi ve kültürleri, anlayış ve alışkanlıkları, zevk ve değer ölçülerini de bir dereceye kadar ortaya koymaktadır."⁴

Zâtî, kendi şiirine yönelen bu değerlendirmelerde, kullandığı genel terminoloji aracılığıyla, devrine has tenkidi yansıttığını da hissettirir. Özellikle bunlardan "**vasf**" ve "**medh**" kelimeleri,şairin şiirinin konusuna dair ipuçları vermekle birlikte,genel değerlendirme açısından da önem taşıyan kelimelerdir.Şair,şiiri ve şairlik kabiliyeti üzerine yaptığı övgülü yorumlarında, klasik şiire has bakış açısından çok fazla ayrılmamaktadır.Bir sanatkârı, kendi devrinde ve çağdaşlarıyla birlikte değerlendirirken, bizzat sanatkârın yaptığı bu tavsiflerin önemi inkâr edilemez.

Dîvân'da şairin ortaya koyduğu muhtevanın üç ana başlık etrafında kümelendiği görülmektedir.Bunlar; eser, şair ve çevre şeklinde ifade edilebilir.

I-ESER

1-Konu ve Tem

a) Sevgilinin güzellik unsurları

Zâtî'nin kendi şiiri üzerine yaptığı tanıtım ve değerlendirmelerin başında,şiirinin konusu gelmektedir. Bilindiği üzere klasik şiir, estetik

²Amil Çelebioğlu, **Kanûnî Sultan Süleyman Devri Türk Edebiyatı**, Millî Eğitim Bak. Yay., Millî Eğitim Bas., İstanbul 1994, s.81

³Amil Çelebioğlu, **a.g.e**, s.82

⁴Harun Tolasa, **a.g.m.**, s.17

endişelerden hareketle vücut bulur. Bu itibarla gazelin konusu olan güzelin ve güzellerin tavsifi, şiiri ören temel unsurlardandır. Zâtî'ye göre, sevgilinin güzelliği, "şiir söylemek" ve "defter ü dîvân bağlamak" için önemli bir vesiledir. Hatta onun güzelliğinin günden güne artması, Zâtî'nin şiirlerini mânâ bakımından da olgunlaştırmaktadır.⁵

Bir lebi gonca yüzi gül nâzenînün yâdına

Zâtîyâ bir tâze dîvân-ı zarâfet bağladum

909/5

Hüsn-i dil-ber nitekim günden güne efzûn olur

Zâtî'nün eş 'âr-ı pür-ma'nâsı artar turmadan

1208/7

Sevgilinin güzelliği şiiri için eşsiz bir mahlas, ismi ise dîvânının süsüdür.

Her işün sonı hayr olmak güzeldür Zâtîyâ gâyet

Ne denlu şi'r dirsen bî-bedel mahbûb mahlasdı

1535/7

Dağ-ı mihri sineni ey mâh müşerref eylemiş

Nitekim nâm-ı şerîfün Zâtî'nün dîvânını

1599/5

Zâtî, Dîvânı'nın, "vasf" veya "medh" ettiği güzeller sebebiyle takdir edildiğini düşünmektedir. Hatta iki âşık kişi biraraya gelse, ya sevgilinin güzelliğini, ya da Zâtî'nin Dîvânı'nı konuşurlarmış.

İki ehl-i şevk biraraya gelse söylenen

Ya o mâhun hüsnidür ya Zâtî'nün dîvânıdur

269/5

⁵Not: Buradan itibaren verilen örnekler için; **Zâtî Dîvânı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon), Gazeller Kısmı, C.I**, Haz.: Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan, Ed. Fak. Bas., İstanbul 1968, G.1-496; **C.II**, Haz.: A.N. Tarlan, İstanbul 1970, G.497-1003, **C.III**, Haz.: Dr. Mehmed Çavuşoğlu-M. Ali Tanyeri, İstanbul 1987, G.1004-1825 esas alınmıştır. Örneklerde ilk rakam gazel, ikincisi ise beyiti göstermektedir.

Nazm-ı Zâtî vasf-ı hüsnünde bugün ol cevherün

Bahr-ı bî-pâyândur anun mevcidür ey dil satur

296/5

Vasf-ı hüsnünle gören dir Zâtî'nün dîvânını

Vay ne garrâ pâdişâha ne güzel dîvân olur

381/5

Sevgilinin güzelliğini şiirine konu edinen sadece Zâtî değildir. Başka şairler de, sevgilinin güzellik metâ'ını, aşk bâzârında dile getirerek satan, birer dellâl(çıgırtkan)dırlar.Zâtî 'nin bu değerlendirmesi, diğer şairlerin şiir konuları hakkında da ipucu vermektedir.

Hemân Zâtî değül ancak olubdur cümle şâirler

Anun bâzâr-ı ıskında metâ'-ı hüsnî dellâli

1501/7

Klasik şiirde,şairin muhayyilesine yansıyan güzelin, bulunduğu yer(kûy'u), âsitânı(eşiği), ayağı veya izi tozu(hâk-i râhı), yüzünün güzelliği, yanağı(âriz, rûy), hatt'ı(yüzdeki ayva tüyleri),zülfü, dudağı(lebi), dişi(dendâni), gözü(çeşmi), kaşı, kirpiği, gamzesi(yan bakışı),boyu(kaddi), belî(miyânı), gönlünün taş oluşu, kötü sözleri veya lutfu, gibi özellikleri, çeşitli benzetmeler aracılığıyla dikkatlere sunulur.Zâtî'nin şiirinde bu unsurların, genel ve özel mânâlarıyla, O'nun şiirini açıklayan benzetmelere vesile olduğu görülür.Bunları örnekleriyle ele alarak, Zâtî'nin şiirinde kazandıkları mânâ kâinatını ortaya koymağa çalışalım:

Sevgilinin **kûy**'u, klasik şiirde, sevgilinin bulunduğu, dolaştığı, buna mukabil âşığın niyazda bulunmak veya sevgiliyi görmek maksadıyla gittiği yerlerdir. Âşık bu yerde bazan rakib'le, bazan da sevgilinin semtinin köpekleriyle karşılaşır. Aslında şaire göre ikisi aynı şeydir. Sevgiliyi görmek çok defa muhal olduğu için, burası dikenli ve taşlı bir yer olarak tanıtılır. Ulaşılması çok zordur.Zâtî sevgilinin bulunduğu yeri vassafeden şiirler yazdığını, o şiirlerin, okuyanların mutluluğuna vesile olduğunu söyler.

İşiden sürdi safâ def-i mecâz oldu sarîr

Kûyun evsâfını Zâtî çü getürdi kaleme

1289/7

Pervin ÇAPAN

Kendisini bülbüle teşbih ettiği bir başka beyitte Zâtî, sevgilinin kûy'unu seçkin bir gül bahçesi olarak tasavvur ederek; "Bu aşk bülbülünün, bu güzel bahçede ötmesine şaşmamak gerekir", der.

Kûyında nola dil-bere medh okısa Zâtî

Bülbüller ider gülşen-i zîbâda terennüm
965/7

Klasik şiirde, sevgilinin evi, kapısı ve eşiği anlamıyla "**âsitan**", idealize edilen, ulaşılması zor, ulu bir makamdır. Zâtî, sevgilinin eşiği etrafında kümelenen tavsiflerinde, şiirinin kıymetinin, o makamı övmesi sebebiyle yüceltiğini söyler.

Âsitanun vasf idelden nazm sahrâsında ben

Kadrümün otağın eflâke ber-a-ber eyledüm
946/6

Ol hümânun işiğinde hûb itdüm midhatin

Gökde uçurmak gerek kâmil olanlar san'atin
1058/1

Şi'r ile seni okıdı benden işigünden

Gökden yire indürse gerek sihr ile mâhı
1651/4

Yine sevgilinin **ayağı** veya **izi tozu(hâk-i pây)**, âşık için bir hazinedir. O'nun ayağı toprağı uğruna, ölmeyi bile göze alır. Ayrıca bu toprağın kimyası, âşığın hasta gözleri için de bir merhemdir. Âşık ondan bir şifa umar. Zâtî'ye göre, sevgilinin ayağı tozunu vasfetmek, şairin işinin altın olmasına, bir başka. söyleyişle şöhretinin günden güne artmasına vesile olmaktadır

İşüm altun olmasun mı Zâtî ol sîmîn-berün

Hâk-i pâyi vasfını gâyetde cevher eyledüm
949/7

Şu kim gözden geçürmek isteye Zâtî gözi tutsun

Yine vasf eyle yârun hâk-i râhı tûtüyâsından
1056/5

Zâtî Divânî 'nda Edebî Tenkid ve Değerlendirmeler

Renk,şekil ve parlaklık alakasıyla gül, mumun alevi ve gök cisimlerinin benzetileni olan sevgilinin **yüzü** ve **yanağı** da, Zâtî'nin şiir ve şairlikle ilgili değerlendirmelerinde söz konusu edilmektedir. Sevgilinin yanağının vafını, Zâtî'nin şiirinde görenler şevke gelerek, çakan şimşegi, Hz. Peygamber'in ravzasına inen nur sanırlar.

Nazmum içre görene vasf-ı ruhun şevk virür

Berk urur Ravza-i Ahmed'de sanasın kim nûr

360/2

Zâtî şiirinde renkli mânâlarla, melek yüzlü sevgilinin yanağını vafettiğinde, insanlarda seçme şansı kalmaz.

Ârızun vasf eyleyelden ma'nî-i rengîn ile

Şî'r-i Zâtî ey melek âdemde komaz ihtiyâr

372/5

Bir başka beyitte, gönül alan sevgilinin yanağının yeni görünüşünü vasf eden Zâtî'nin belîğ şiirleri, yakıcı olmuştur. Bu beyitte sevgilinin yanağının kırmızılığı ile, nevruz ateşi arasında alaka kurulmuştur.

Dil-berün ârızınun ideli nev-rûzını vasf

Zâtîyâ oldı kamu şî'r-i belîğün pür-sûz

562/7

Zâtî kendisine seslendiği bir başka beyitte, sevgilinin yanağını vafeden şiir tomarını gören zariflerin, onu meclisi süsleyen mum olarak kabul ettiklerini söyler. Çünkü şairler mumun alevi ile, insanın yanağı arasında,şekil ve parlaklık açısından, daima alaka kurarlar.

Ârızı vafında yarun yazduğun tumârını

Zâtîyâ bir şem'-i bezm-ârâ idindi her zarif

637/5

Sevgilinin yanağını şiirine konu edinen Zâtî'nin şöhreti dünyayı tutmuştur.

Olaldan ârızı vassâfı yârun

Cihânı tutdı Zâtî iştiârun

681/7

Pervin ÇAPAN

Zâtî'nin sevgilinin parlak yanağını vasfederek yazdığı parlak şiir, herkesin ruhunu gün gibi aydınlatmaktadır.

Âlem-i câmı ider gün gibi rûşen Zâtîyâ

Ol nigârün ârızı vafında şi'r-i rûşenüm

901/5

Şair, sevgilinin yanağını vasfeden güzel şiirleriyle, bu defa da, herkesin kalbini güneş gibi nurlandırdığından söz etmektedir.

Ârızun vafında Zâtî'nün latîf eş'ârıdur

Âlem-i kalbin cihânun gün gibi pür-nûr ider

1179/7

Şair, kendisine seslendiği bir başka beyitte; "Sevgilinin yanağını vasfeden ne kadar şiir söylesem, hepsi de güneş gibi dünyayı tutar, şöhret ve takdir kazanır." demektedir.

Zâtîyâ gün gibi rûşen bu ki dünyâyı tutar

Ne kadar şi'r disem ârız-ı cânânım için

1203/4

Yüzü aya benzeyen sevgilinin yanağı vafında yazılan mevzûn bir gazel, ay ile terazi burcunun konuştuğunu ortaya çıkarmıştır. Beyitteki mevzûn ve terâzû kelimeleri arasında alaka vardır.

Evsâf-ı izârunla bu mevzûn gazel ey mâh

Rûşen bu durur mâh ile konuştu terâzû

1223/6

Sevgilinin yanağının güneşe teşbih edildiği bir beyitte, şairin mevzûn şiirini aydınlatan bu güneşin, yine terazi burcuyla görüştüğünden söz edilmektedir.

Bu mevzûn nazmun içinde cemâlün vasfı rûşen bu

Güneşdür kim müşerref eylemişdür Burc-ı Mîzân'ı

1528/4

Şairin kendisiyle övünmesine vesile olan bir başka beyitte Zâtî, sevgiliye seslenerek, onun yanağını en güzel şekilde vasfetmede, kendisine denk, seçkin bir şairin bir daha dünyaya gelmeyeceği konusunda, onu uyarır.

Ahsenü'l-vech ile vâsf eylemede ârızunı

Sanma Zâtî gibi bir şair-i mümtaz gele

1366/9

Sevgilinin güneşe benzeyen yüzünün aydınlığı,Zâtî'nin sözlerini o kadar açık seçik kılar ki, herkes onun şiirlerinin peygamber sözleri olduğunu düşünür.

Vasf-ı mihrün şöyle rûşen itdi kim güftârımı

Hep ehâdis-i meşârik sandılar eş'ârımı

1515/1

Sevgilinin yüzü ve yanağı kadar, onu kuşatan **hatt'**ı da(ayva tüyleri),şairin şairlik gücüne olumlu yönde tesir eden bir unsur olarak Dîvân'da yer almaktadır. Sevgilinin parlak aya benzeyen yanağının üzerindeki ayva tüyleri, onun yanağı vasfındaki şiir için bir süs olmuştur.

O hatt kim görünür levh-i meh-i enverde ey Zâtî

O mâhun ârızı vasfındaki şi'r-i musannâdur

249/5

Şairin sevgilinin yanağını kuşatan ayva tüyleri vasfında söylediği şiirini, kara renkli müşğ kokusu ile, kâfura benzeyen beyaz kâğıda yazması, okuyanların dimağını güzel kokularla doldurmasına sebep olmuştur.Beyitte yüz-kâfur-kâğıt;müşğ-hatt-yazı alakası söz konusudur.

Müşğ ile kâfura yazdum vasf-ı hatt-ı ârızun

Âlemün yine dimağını mu'attar eyledüm

949/4

Klasik şiirde renk,koku ve şekil itibarıyla çeşitli hayal, tasavvur ve teşbihlerle ele alınan sevgilinin **zülf'**ü, Zâtî'nin şiir ve şairlik üzerine yaptığı değerlendirmelerde de yer almaktadır. Şair Dîvân'ındaki üç örnekten birincisinde, âşıkların fikir ve sözlerinin dağınıklığını, sevgilinin zülfünün perişan oluşuna bağlar.Çünkü âşığın gönlünün her bir parçası, sevgilinin zülfünün tellerine takılıdır.Saçların her kımıldanışında âşık ıztırap çeker.Sevdâyî kelimesi ise âşık ve deli mânâsına tevriyelidir.Her ikisi de, aklına geleni söyler.

Perişan sözlerüm mazûr tut evsâf-ı zülfünde
Ne gelse fikrine sevdâyîler def'i hemân söyler

365/6

İkincisinde ise zülf,şiiir bağlamak-zülfün bağlanması; sihir yapmak-
en tesirli sihirler saç teli ile yapılır; âh dumanı-zülfün rengi ve şekli; saçın
kıvrım kıvrım oluşu-yılan, benzetmeleri içinde yer
almaktadır.Sevgili,şairden, zülfü için şiiir söylemesini isterse,şair bir sihir
yaparak, âşıkların âh dumanlarını yılanı çevireceğinden söz eder.

Zülfüme bir şî'r bağla dirse dil-ber sihr idem
Okudukça dûd-ı âhın âşıkun mâr eyleyen

900/4

Üçüncü örnekte ise zülfün uzunluğu ve siyah rengi söz konusu
edilmiştir.Zülfün uzunluğu, bir gece, aşk ile yanan şairin engin fikirlere
dalıp, parlak ve duyulmamış bir şiiir söylemesine vesile olmuştur. Beyitteki
gece-sevdâ ve zülf kelimeleri arasında renk itibarıyla tenasüb vardır.

Bir gece sevdâ ile gâyet uzun fikr eyledüm
Zülfünün vafında bir garrâ vü ter şî'r eyledüm

1001/1

Sevgilinin **ağzı** ve **dudağı**, klasik şiiirde birlikte düşünülerek, küçük,
dar, yok ve gizli oluş gibi özellikleriyle zikredilir.Bunun yanı sıra, kırmızılığı
sebebiyle, güle ve goncaya, la'l taşına,şaraba ve kana teşbih edilir.Dudak
daima tatlıdır. Hz. İsa gibi can bağışlar, Hızr'ın âb-ı hayat'ı gibi ölümsüzlük
verir.Hz.Musa ile ilgisi konuşma noktasındadır.Zâtî'nin edebî tenkidleri
arasında, sayılan bu özelliklerden birinci sırayı dudağın tatlı oluşu
almaktadır. Zâtî sevgilinin dudağını başta şeker olmak üzere, bütün tatlı
maddelere teşbih ederek, kendisini ve okuyucuları ise şeker ile beslenerek
konuşturulan bir papağan olarak tanıtır.Yine papağanın konuşturulmasında
etkin olan ayna imajı da, bu çerçevede ele alınır. Dudağın sıfatı şeker ve
şîrîndir.Dudak vafında söylenilen bütün şiiirler bu sebeple tatlıdır.Hatta şair
şiiirlerinin şöhretini, şekere rağbet edilmesi şeklinde izah eder. Okuyucular,
onun şiiirlerine,âdeta, tatlıya üşüşen sinek ve arı gibi rağbet
etmektedirler.Yine mahlas beytinde, dudak vafedildiğinde, alınacak tat,
yemekten sonra yenilen meyvenin lezzetine denktir. Zâtî'nin, sevgilinin
dudağı vafında söylediği şiiirlerini, kapışarak okuyan kişilerin ağzı sulanır.
Şiiirler o kadar tatlıdır ki, okuyucular Zâtî'yi ya şekerçi, ya da helvacı
zannederler. Ancak bu şiiirler, dudağı helva gibi tatlı olan sevgilinin ilgisini

çekmez. Bu sebeple, Zâtî'nin, "Şiirlerimi dilinden düşürme" şeklindeki ricasını, sevgili, " Helva tuzu ne yapsın ? ", diyerek geri çevirir.

Vasf-ı leb-i nigâr ile tumâr-ı şî'rüme

Meyl itseler aceb mi olur ney-şeker lezîz

135/4

Mahlasda ansa la'lüni Zâtî nola olur

Ba'de't-ta'âm mîve-i ter ey puser lezîz

135/5

Leblerün vafında cânâ Zâtî'nün eş'ârını

Dir gören Zâtî'ye şekker-rîz ü ya halvâcıdur

282/5

Tatlu tatlu leblerün vafında şî'rüm okuyan

Âleme şîrînlîk için hüsrevâ şekker olur

393/3

Dedüm ki zebânundan düşürme benüm şî'rüm

Didi ol lebi şekker halvâ nemeki neyler

471/2

Zâtî'yem kanda ise kand-i lebün zîkr iderem

Hele pür-lezzetem ey lebleri halvâ ne isem

918/5

Her ne söz dirsem olur vafında şekkerden lezîz

Kand-i la'lün zîkrin anunçün mükerrer eyledüm

949/3

La'lüni medh eylesün dîrsen yüzün göster bana

Söylemez âyînesüz tûtî kelâm-ı şekkerin

1018/4

Pervin ÇAPAN

Leblerün vafındaki ŧi'rüm ŧeker-lebler benüm
Birbirinden kapıŧurlar ŧehd-i fâyıkdur diyü

1225/4

Okıdum la'l-i leb-i yâr üzre bir ŧîrîn gazel
Ehl-i zevkun Zâtîyâ ağızın sulandurdum yine

1238/5

Zâtîyâ ŧöyle lezîz it leb-i vafın yârun
Tatlu tatlu dehen-i zevk ile her gâh okına

1452/7

ŧevk ile baklavaveŧ yufka yürekli Zâtî
Vaf itdi la'l-i nâbun yok lezzeti ŧekerde

1457/7

Lebleri vafında bir rengîn gazel di Zâtîyâ
Her seher bülbül gibi ŧîrîn zebânun var ise

1476/5

Hüsrevâ didüm lebün vafında bir ŧîrîn gazel
Dil-rübâlar bir birinden kapıŧur halvâ gibi

1543/6

Sevgilinin ŧeker dudağını vafeden ŧiirlerin yazılacağı kâğıt ve bu kâğıdın rengi özel olmalıdır. Zâtî, bunun sevgilinin arzusu olduğunu söyler. Kendisinin düşüncesi de, bu merkezdedir. Beyitlerde geçen "Semerkandî" kelimesi, hem ŧeker üretilen, hem de "harîr" denilen ipekten bir kumaŧın yapıldığı, meŧhur bir diyarı karŧılamaktadır. Kâğıdın renginin de, ŧeker rengi, yani beyaz veya penbe olması, aynı alaka içinde düşünölmelidir.

Didüm vaf-ı lebün yazsam gerekdür

Eyitdi kağıadı olsun ŧeker-reng

742/3

Didüm vaf-ı lebün yazsam gerek rengîn ü ŧîrîn-ter

Eyitdi kâğıdı olsun ŧeker-reng ü Semerkandî

1588/3

Lebi vafında bir şîrîn ü ter rengîn gazel dirsen
Gerekdür kâğıdı Zâtî şeker-reng ü Semerkandî

1773/5

Sevgilinin şeker gibi tatlı dudağını metheden şiirlerin yazıldığı kalemin ucu da, şaire göre, yine bu tatdan oluşan hararet sebebiyle yarılmıştır. Çünkü tatlı maddeler yemek, su ihtiyacını daha da artırır. Susuz kalındığında ise dudaklar çatlar.

İki şakk oldu zebânı lezzetinden hâmenün
Tâ ki şekker la'lünün evsâfını zikr eyledüm

1001/2

Zâtî sevgilinin dudağını vafeden bazı beyitlerinde, dudağın görünmeyişi, taşıdığı sır ve gizlilik üzerinde durmaktadır. Bu gizlilik büyük ölçüde, ağız ve dudağın, hazine olması, inciye benzeyen dişler için bir mücevher kutusu olarak düşünülmesiyle alakalıdır. Bu çerçevede, dudağı vafeden şiirlerin beyitlerinin, gizli mânâlar taşımaya şaşılmaz.

Bir gazel didüm lebün vafında cânâ pür-rümûz
Cümle ebyâtı ma'ânî gencine anun künûz

560/1

Lebün vafında şî'rüm okısunlar
Şular kim görmedi Kenz-i Rümûz'ı

1687/4

Zâtî "hûri" diye seslendiği sevgilinin dudağını vafeden bir güzel beyit aracılığıyla, Hz. Mesih'in yerinin "Beytü'l-Ma'mûr" olduğunu söyler. Bilindiği üzere "Mesih", Hz. İsa'nın adıdır ve ölüleri nefesiyle diriltme mucizesi vardır. Zâtî böyle bir ifadeyle şiirinin kudretini göstermek istemiştir.

Bu güzel beytde vaf-ı leb-i ruhun ey hûr
Oldı gûyâ ki Mesîhün yiri Beytü'l-Ma'mûr

360/1

Sevgilinin dudağının Hızr'ın "Âb-ı Hayât"ına veya "Âb-ı Hayvân"a teşbihi, klasik şiirin imajlarından. Zâtî şiirini tavsif eden bir beyitte, sevgilinin dudağını metheden şiirlerinin, "Âb-ı Hayvân"ı mat ettiğinden söz

etmektedir. Öyle ki, Hızır'ın karanlıklar diyarında bulunduğu bu ölümsüzlük suyu sebebiyle, dünya şairin gözüne karanlık görünmektedir.

Lebün vâsfında eş'ârüm ider mâât Âb-ı Hayvân'ı

Velî çün Âb-ı Hayvân aynuma âlem karanudur

449/4

Zâtî,şarkın büyük hikâyelerinden olan Mahzen-i Esrâr, Gülşen-i Râz ve Ferhâd u Şîrîn mesnevileri ve bu mesnevilerin kahramanları ile, sevgilinin dudağı vâsfındaki şiirlerini mukayese ederek, bu eserler arasında kendi yerini tesbit eder.

Eğer kim bir nazar Zâtî leb-i şîrînini görse

Olurdu Hüsrev-i devr-i zamân Ferhâd'ı Behrâm'un

800/6

Bu san'atla bana Ferhâd şâgird olımaz hergiz

Lebi şîrînlere cân virmeye gâyetde üstâdem

908/2

Lebün vâsfında eş'ârüm temâşâ eyle gel cânâ

Dilersen Mahzen-i Esrâr ile ger Gülşen-i Râzı

1536/5

Şiirini sevgiliye ulaşma yolunda bir aracı olarak düşünen şâir, bir beytinde:

Lebi vâsfındaki eş'ârı tekellûf idelüm

Zâtîyâ pîş-keş ol servere gâhi çekelüm

899/5

demektedir.

Bir beytinde, sevgilinin dudağı vâsfındaki şiirlerinin, okuyanlara bazan şeker, bazan da tatlı ve taze hurma gibi geldiğini söyleyen şâir, bir başka beyitte bu şiirlerin, O'nun şâir yaratılışının ölçüsüyle şeker tartmak, mânâsına geldiğini ifade eder.Yine bir başka beyitte de, meclise gelip sevgilinin dudağı vâsfında söylediği şiirler için özür dileyen şâir, düğün hediyesi olarak şeker getirdiğini belirtir.

Bezmünde gelüb medh-i lebün okıdı Zâtî

Ma'zûr buyur şekker ile düğüne geldi

1809/5

Klasik şiirde "**diş**"(dendân), renk,şekil ve parlaklık itibarıyla, daima inciye teşbih edilerek, incinin oluşumu ve kıymeti üzerine değerlendirmeler yapılır. Zâtî, sevgilinin diş vafında söylediği şiirlerin ve sözlerin, kıymetli inciler gibi olduğunu ifade ederek, bu şiirleri tavsif için,"cevher,güher,dürer, dürr-i meknûn" kelimelerini kullanır.Bu şiirlerle kadrinin diğer şairler arasında yükseldiğini, hatta onların defterlerini dürdüğünü ve bu şiirler sayesinde,şair yaratılışının inci deliciler gibi dikkatli ve itinalı olduğunu belirtir. Sevgili ve cevherden anlayanlar, bu şiirler sebebiyle Zâtî'yi takdir etmektedirler.

Vasf-ı dendân-ı nigârı şöyle cevher eyledüm

Zâtîyâ âlemde nazm olmaz o cevherden lezîz

134/5

Bir vech ile nazm eyle ki dendâmı sıfatın

Zâtî Dürer'ün anun ile defterini dür

200/5

Şol güzel kim dişleri lu'luya geçdi hurdeler

Vasfını nazm itmede hakkâk-ı tab'um dür deler

435/1

Ne cevher eyledün dendâmı vasfin yârun ey Zâtî

Senün nazm-ı güher-bârun ser-â-ser dürr-i meknûndur

445/5

Görüb dendâmı evsâfin o dil-ber

Ayıtdı nazm-ı Zâtî cevher olmuş

596/7

Bir nazm didüm dişlerine ey güher-elfâz

Neşr eyledi ma'nîleri üzre dürer elfâz

620/1

Cevherfler görüben cevher dişün ol cevherün
Dişleri vafında nazmun Zâtiyâ hem-vâre kıl
858/7

Dürr-i dendân-ı nigârün Zâtiyâ vassâfiyam
Anun için ehl-i nazmun cümlesinden efdâlem
925/5

Yaraşur dilerse deryâ-yı ma'ânî tab'uma
Dişlerin vafında nazmun dürr-i meknûn eyledüm
950/5

Ne cevher eyledün dendânı vafın sanma ey Zâtî
Senün nazmun gibi dürlerdürür bahr-i Aden içre
1440/7

Sevgili için önemli bir güzellik unsuru olan "**göz**"(çeşm,dîde), Zâtî'nin şiir tavsiflerinde, klasik şiire has unsurlarla beraber anılmaktadır. Göz, âşîğın canına kaseden bir "cellâd"dır. Yine büyü ve sihirle âşîği etkilediği için, "câdû" ve "sehhâr" olarak düşünülür. Zâtî sevgilinin gözünü vafettiği bu güzel şiirlerde, genellikle sihirler yapan, bir büyücü gibi görünmektedir. O'nun şiirlerini okuyanlar da bunu teyid eder.

Bir gazel didüm gözün vafında sihr itdüm yine
Dir gören bunu diyen şâir değül sahhârdur
221/6

Gözün vafında bir sihr idüp efsûn okıdum ki anı
Görenler didiler şâir değüldür Zâtî câdûdur
449/5

Gözünçün bir gazel didüm görenler
Didiler Zâtî'yi sehhâr gördük
698/7

Bir gazel tasnif kıldum çeşm-i dil-ber üstine
Zâtiyâ âlemde efsûn okıdum sihr eyledüm
1001/5

Ey gözi câdû yine sihr itdüm efsûn okıdum
Bir gazel didüm bugün ol çeşm-i gammâz üstine

1309/4

Andum gazâl-i çeşmini çün ol gazâlenün
Sehhâr sandurursa nola bu gazel beni

1488/7

Sevgilinin cellâda benzeyen gözünü metheden şairin, âfet gibi olan şiiirlerini okuyanlar, can vermektendirler.

Bir gazel didüm yine cellâd-ı çeşmün yâdına
Cân virürler üstine Allah ki âfet bağladum

909/2

Gözün şekil itibarıyla "badem"e teşbih edildiği bir başka beyitte şair, helva tadındaki şiiirlerinde, sevgilinin badem gözlerini anışını, helva tatlısına badem konulması şeklinde yorumlar.

Nigârün çeşmin an şî'ründe Zâtî
Be-gâyet hûb olur halvâda bâdâm

910/5

Gazellerde göz ile birlikte anılan unsurlardan olan "**kaş**" (ebrû), şairler tarafından şekil itibarıyla, hilâle; iki satır olması hasebiyle bir matla beytine; mihrâba veya bayramlarda sokaklara kurulan tâk'a teşbih edilir. Zâtî de bu imajlarla ördüğü şiiirlerinde, sevgilinin kaşını tavsif ederken, onu bayramı anlatan bir matla beytine; gül renkli yanağın üstüne yazılmış bir murabbaa; dîvânına ünvan veren bir unsura; hilâle ve tâk'a benzetmektedir.

Ol ebrûlar seher vaktinde düşmüş iki mısradur
Hilâl-i îd vafında yazılmış hûb matla'dur

249/1

Hat-ı la'lün ol ebrûlarla ey gonca gülistândan
Sanasın safha-i gül-renge yazılmış murabba'dur

249/3

Pervin ÇAPAN

Sen Őu Şehün Zâtiyâ bende-i meddâhısun

Kaşlarınun vasfi dıvânuna unvân virür

292/5

Gösterürler Ői'rümi barmağ ile tûmârlar

Ol hilâl-ebrûna meddâh olalı ey meh-cebîn

1019/4

Yazdı bâb-ı kasr-ı cennet üzre Rıdvân müşğ ile

İki mısra yazdı Zâtî ol iki kaş üstine

1308/7

Bir gazel didüm ol ebrû-yı mukavves üstine

Tir yazdı anı bu tâk-ı mukarnes üstine

1313/1

Sevgilinin "**gamze**"si(yan bakış) de, göz gibi, büyüleyicidir. Sevgilinin gamzesini tavsif eden Zâtî'nin Şiirleri de, bu sebeple, dünyayı büyülemektedir.

Tâ ki vasf-ı gamze-i câdû-yı dil-ber eyledüm

Sihr-i eŐ'ârumla dünyayı musahhar eyledüm

949/1

Bir gazel didüm yine sihr itdüm efsûn okıdum

Zâtiyâ görüb nigârun gamze-i câdûsını

1708/7

Zâtî'nin Şiirinde iŐlediđi konuları tanıtırken kullandığı güzellik unsurları arasında, sevgilinin "**kirpiği**"de yer almaktadır. Öldürücü vasfı ile zikredilen kirpik için,Şair sevgiliye;"Eğer kirpiğinin vasfını yazmaktan imtina edersem, kılıcını al gel, benim boynumu tıpkı bir kalem gibi kes(yont)", der.

Kirpüğün evsâfını yazmaktan istersen kılam

Tîguni tiz al bile gel boynum çal it kalem

925/1

Klasik şiirde sevgilinin "**boyu**"(kaddi), genellikle uzunluğu, serve ve söğüde benzeyişi, kıyamet mazmunu ve Sidre ile alakası, doğru ve düzgün oluşu gibi yönleriyle yer alır.Zâtî'nin şiir konuları arasındaki, sevgilinin boyu da, benzer teşbihler aracılığıyla dikkatlere sunulmaktadır. Şair bu tavsifler aracılığıyla şiirinin kadrinin yücelerek, halk terazisindeki kıymetinin ağırlaştığını,hatta bu itibarla, kendisinden sonra başka bir şairin gelmeyeceğini, O'nu son şair olarak nitelemenin mümkün olacağını, bu şiirlerin uzunluğunun, ölülerin dirileceği gün olan kıyamet kadar olduğunu söyler.

Okurken kâmeti vasfın didi ol serv-kad Zâtî

Senün ebyâtunun her mısra'ı bir serv-i mevzûndur

474/5

Ey serv bîd kaddüne benzer didüm didi

Zâtî bülend idi bu sözün olmasa hilâf

632/5

Kaddüne bu şi'ri kim ey serv-kâmet bağladum

Mürdeler ihyâ ider gâyet kıyâmet bağladum

909/1

Eğer kim müntehâ şâir dilersen ol bana nâzır

İdelden Sidre kaddün vasfın eş'ârum bülend oldı

1781/5

İndi eş'ârı anun halk terâzûsından

Zâtî vasf ideli ey serv kad-i mevzûnun

1823/5

Klasik şiirde, sevgilinin boyu ile birlikte ifade edilen diğer bir unsur ise sevgilinin "**beli**"(miyânı)dir. Bel tıpkı dudak gibi yoktur, incedir ve kıl gibidir. Zâtî, sevgilinin belini vafettiği şiirlerde, kurduğu hayallerle incemiş, zarif bir şair olmuştur. Şiirleri üzerine kimsenin lâf söylemesi mümkün değildir.Bu şiirler, o kadar ince söyleyiş ve hayaller ihtiva eder ki, okuyucular eğer dikkatli değillerse, onları göremezler. İnce belli sevgili de, belini vafeden şiirleri görünce, Zâtî'nin çok ince bir şair olduğunu söyler. Kılı kırk yaranlar, O'nun inceliğin sırlarını dile getiren bu şiirlerine hayran

kalırlar. Hatta Zâtî'nin, dikkatli bir şair olmasının sebebi de, sevgilinin ince belidir.

İnce şairsin miyânın vasf idersin Zâtiyâ
Yok senün eş'ârun üzre hiç kıl ü kâller
448/7

Bağladun vasf-ı miyânında latîf ince hayâl
Zâtiyâ fikr-i dakîk idemeyenler varamaz
559/7

Ehl-i dikkatler görüp bir kıl kadar kıl itmedi
Bağladum Zâtî beli vasfında bir ince hayâl
834/7

Bili vasfında bir şi'r-i muhayyel didüm didi kim Zâtî
Didi ol mû-miyân gördi be-gâyet ince şairsin
1213/5

Yararsın bir kılı bin sen nigârun bili vasfında
Gerekdür Zâtiyâ şair olan gâyetde dikkatlu
1237/5

Bilün ağzun güzel vasf itdi Zâtî
Ana bir kimsenün yok kıl ü kâli
1817/7

Zâtî, sevgilinin âşığa karşı hiç yumuşamayan "**gönül**" ve "**kalb**"ini de,şiiirinin konuları arasında işlemiştir.O'nun bu tarz şiirlerini duyan dağ ve taşlardan bile ses geldiğini, ancak sevgilinin kalbinin hiç yumuşamadığını ifade eder.

Ne dem kim okuyam evsâf-ı kalbün
Yanumca tağ ile taş eyler âheng
742/6

Nice sengîn-dil imişsin sana kâr itmedi âh
Eride od gibi ger mermere yazsam sühanüm
944/2

Sengîn dilüni vâsf idüb âh eyledi Zâtî

Taşlar bile saht oluban âh itdi cebelden

1151/5

Bilindiği üzere, klasik şiirde muhteva, üç varlık etrafında işlenir. Bunlardan sevgili ve âşık, şiirin baş kahramanlarıdır. Bunlara ilâve edilebilecek diğer bir kişi ise "**rakip**"tir. Zâtî'nin şiir konuları arasında, âşık ile rakibin ezeli ve ebedî mücadele ve düşmanlığını ifade eden söyleyişlerle de karşılaşırız.

Bu gün mestâne bir kaç beyt ile a'dâyı vâsf itdüm

Kiminün başını yardım çıkardum kiminün gözin

1103/2

Şair rakip gibi, sevgilinin yakınlık ve lutfuna mazhar olan bütün varlıklara karşı duyduğu düşmanlık sebebiyle, beddualar eder. Bundan yaratılışı şairliğe uygun olanlar da, nasibini alır.

Hâcet-i Zâtî budur kim lutfuna vezn olmasun

Nice kim meyl ide mevzûn-tab'lar şâirliğe

1374/6

Âşığım, sevgilinin lutf ve yakınlığını gördüğü bir gün olarak, "**bayram**"(îd) da, Zâtî'nin konuları arasındadır.

Şöyle vâsf eyledi kim lutfını Zâtî îdün

İşiden cân u gönülden didi mahbûb-ı latîf

634/5

Sevgilinin "**küfr**"ü, yani tatlı tatlı sövmesi de, tıpkı lutfu gibi, şiirin konuları arasında yer almaktadır. Sevgilinin sövgüsüne dair şiir yazan şairi, rakib kıskanır.

Vuslatda bana sövdüğünü nazm eyledüm

Hâsid kûş oldı subh-dem olam du'a gibi

1546/6

b) Şiir üzerine çeşitli tavsif ve takdirler

Zâtî'nin şiir üzerine yaptığı tavsiflerin, şiirin konusuyla ilgili olan yönlerinden biri de, özellikle şiirin ele alınmasıdır. Şair bu değerlendirmelerini, Dîvânı'ndaki dört müstakil gazelde ve bazı beyitlerde

söz konusu etmektedir.Zâtî bu gazellerden birincisinde(G.253), şiirini topluca tanıtırken, oldukça övgülü bir dil kullanır." O'nun renkli şiiri, edebiyat bağının gül ekilen tarhi,hoş ötüşlü güzel ve nazik bülbül ise bu bahçenin yeni sevgilisidir.Şiirinin her bir kısmı, marifet meclisinin kanunu, ihtiva ettiği ince söyleyişler ise bu kanunun sürekli tekrarlanan satırlarıdır. Şiirinin her mısra'ı zarîf sesli bir ney,nazmının safhaları ise edebiyat meclisinin mûsikâıdır.Edebiyat meclisinin güzel sesli neyine seslenen şair; "Bu şiirlerin tomarını kim bağlıyor" diyerek, tecâhül-i ârifâne ve istifhâm sanatı yapar. Sevgiliye "şeh" diye seslenerek, ona şiiri üzerine açıklamalar yapar. Buna göre, O'nun şiirlerinin parçaları, fesahat meclisinde hararetinden yakasını yırtan şevk dolu bir kölenin eseridir.Şiirlerinden oluşan dîvânı, her biri hoş ve nazik olan servi boylu, gümüş bedenli ve tatlı sözlü sevgililerin methiyeleriyle doludur.Her güzelin başında şirinlik gibi taşıdığı, tatlı sözlü Zâtî'nin şeker gibi tatlı olan şiirleridir."

Dîvân'da "şi'r" redifli üç gazel vardır. Bunlardan birincisinde(G.346),şair şiirlerini tavsif ederken,şiirin aslında nasıl olması gerektiğine dair bilgiler verir. Kendi şiirlerinin bu şartları büyük ölçüde taşıdığına inanmaktadır.Buna göre:"Sevgilinin yanağının parlaklığını vafeden şiir, Matlaü'l-Envâr'a, görünmeyen küçük dudağının sırlarını şerheden şiir ise Mahzenü'l-Esrâr'a benzer.Şiirinin matla'ı, gazelin, padişahları takliden başına taktığı, mücevherlerle kaplı bir taçtır. Sevgilinin yüzünü vafeden bir şiir, renkli mânâlarla dolu bir gül bahçesi gibidir.Bu sebeple onu her gören, âdeta bülbül kesilir. Yaratıcılığın padişahı olan şair, belâgat ülkelerini onunla fetheder. Gönül ülkesine ise şiirin mücevher kakmalı kılıcıyla girer. Şiirin zevksiz ve cahil kişilerle alışverişi yoktur. Onun alıcısı ârif kimselerdir. Şiir, Hz. İsa'nın sözleri gibi, ölüleri diriltir, fakat okumasını ve yorumlamasını bilmek gerekir. Büyücü yaratılışından daima yılan doğan Zâtî'nin, hileci şiiri, okuyanların aklını çalar."

Zâtî " şi'r " redifli ikinci gazelinde, yine kendi şiirini tavsif ederek, gazelin tamamını,şiirin nasıl olması gerektiğini izaha tahsis etmiştir.(G.347)"Şiir, bir yandan şeker sözlü sevgili, diğer yandan sevgilinin la'l taşına benzeyen dudağıdır.Aynı zamanda nazik ve tatlı sözlü bir sevgilidir.Şiir,aşk hastaları için hâzık bir hekimdir. Zâlim sevgililer durumunu anlayıp da, merhamete gelirim diye, âşığın dîvânını ellerine alıp okumazlar.Şiirin onları değiştirmesinden korkarlar. Şair,periye benzeyen sevgili karşısında yanmasın diye,semender kanadından kanatları olsa,şiirinin yazıldığı tomarı, sevgilinin huzuruna arz edecektir.Her beytinde sevgiliyi vafeden bir nazik şiirin, tamamı da naziktir.Çünkü şiirin şiir olması, sevgiliyi vafetmesine bağlıdır.Büyücüye benzeyen şair, pamukla ateşi yan yana koyar. Gönül pamuk,şiir ise ateştir. Şairin ustalığı bu iki zıt maddeyi birarada tutup yakmamaktır.Zevk sahipleri birer şiir sarrafıdır.Önlerine

konan mücevher kutusuna benzeyen şiirdeki incilerin kıymetini, ancak onlar anlayabilirler."

Tamamı, kendi şiiri üzerine yaptığı değerlendirmelerden oluşan "Şi'r" redifli üçüncü gazelde(G.940)şair, çeşitli teşbih ve mübalağalar aracılığıyla,şiir ve şair hakkındaki görüşlerini belirtir."Şiiri, güzel söylenmiş matla'ını başına taç eden ve fesahat tahtında oturan bir padişaktır.O bütün denizlerin içinde, ölümsüzlüğü bulan Hızır gibi, daima hazırdır.Şiiri, tıpkı İskender gibi, baştan başa kara ve denizi tutmuştur.Edebiyat Kaf'ının dünyada eşi görülmemiş ankası olan şiirinin kanatları, tıpkı bir yumurta gibi, dünyayı altına almıştır.Nazm ülkesinin emiri olan şairin sözlerine bütün dünya uyar.Bu sebeple,şiirinin askerleri, baştan başa ,bütün dünyayı tutar.Enverî, son nefesinde, Zâtî'nin şiirlerini duysa, mezarına Nur duası yerine,bu şiirleri koydurur.Âzerî, O'nun şiirlerini bir kere görse, söz putuna nasıl bir şekil verildiğini anlayacaktır.Müşteri yıldızı, eğer güzellik pazarında, O'nun şiirlerini görse, iman ve taati bırakarak,Zühre gibi, içkiye başlayabilir.O'nun periye benzeyen şiirlerini melekler görseler, büyülenmiş gibi,gökten yere düşeceklerdir.Zâtî'nin şiirinin tadını, eğer Hüsrev görse, onların şîrnlğine, tıpkı Ferhad gibi , âşık olurdu." der.

Görüldüğü üzere, bu tanımlar, hem şiir, hem de şairin dünyasına nüfuz edebilmemize vesile olmaktadır. Şiirin nitelik ve niceliğini, yorumlarıyla gösteren şairin görüşleri, genel mânâdaki şiir için de, genişletilebilir.Değerlendirmelerde yer alan şiir terimleri ve şiire mahsus unsurları tetkik ettiğimizde, bu durum daha da net görülmektedir.Özellikle O'nun şiirlerini tanıtırken kullandığı,"**şiir, eş'âr, inşa, dîvân, dîvân bağlamak,redif, kafiye, dîbâce,üslûb ,belîğ, belâgat, fesâhat, elfâz, mânâ, suhan**" gibi edebiyat unsurlarıyla;"**mısra, matla', mülemmâ, murabbâ, mukatta', gazel, nazm**"gibi nazım şekilleri etrafında kümelenen terimler, bütün bir edebiyat dünyasını kapsayacak niteliktedir.

Nazîrûn yokdur ey Zâtî latîf elfâza mâliksin

Şu kim mâlikdür elfâza kelâma kalbi mâlikdür.

495/5

Cihanlar virür elfâzunı işitmeğe Zâtî

Şâirler arasında olur mu'teber elfâz

620/5

Şevk-i ruh-ı yâr ile seher düşdi bu mısra'

Toğınca güneş dindi tamam oldu bu matla'

Pervin ÇAPAN

Zâtî'ye görünse leme'ât-ı ruhun ey mâh
Dirdi yine yüz şevk ile bir şi'r-i mülemma'
621/1-5

İrgürdi âsitânuna meddâh olalı
Kasr-ı belâgati feleke Zâtî-i belîg
629/7

O dür-dendâna ey Zâtî ne denlü nâme yazarsam
Zebân-ı hâl ile dirler murassa' oldı dîbâcem
896/7

Aceb mi Zâtîyâ rengîn olursa şâhid-i nazmun
Belâgat kasrına çıkdı fesâhat nerdibânından
1053/5

İdeler ışk âyetin şerh ü beyân itmek bedî'
Okusan bir yire Zâtî âlemün allâmesin
1161/5

İrgürdi Zâtî menzile yiter belâgati
Tutsa aceb mi âlemi nâm u nişân
1410/5

Tap diyince okıyalum sentün ile anı
Ey sanem gel bize eş'âr ile inşâ galebe
1465/4

Bir güzel dîvân-ı şîrîn bağladun kim Zâtîyâ
Hüsrev-i mülk-i belâgat oldun ol dîvân ile
1471/7

Dîvânun oldı Zâtî bir dil-rubâ-yı nev-hat
Şâirleri zamanun andan ider trâşı
1756/5

Zâtî Divânı 'nda Edebî Tenkid ve Değerlendirmeler

Redif ve kâfiye, klasik şiirin vazgeçilmez unsurları arasındadır. Zâtî, kıskanç ve düşman mizaca sahip olanları vafeden şiirlere, redif ve kâfiye olarak, ölüm ve mezarı lâyük görür. Bu düşman rakip karşısındaki genel tavrın tezahürüdür. Buna karşılık, güzeller sultanı olan sevgilinin, saf şaraba benzeyen dudağını vaf eden gazellerde, tekrarlanan kafiye'nin şîrîn, redifin ise şeker olması, gerektiğini söyler.

Zâtîyâ hâsidlere lâyük redif ü kâfiye

Vasf idersen âlemde merg ü sin imiş

593/5

Zâtîyâ ger dir isen düşmen için bir nice beyt

Yaraşur sin ana kâfiye vü merg redif

633/5

La'l-i nâbun yâdına ey hüsrev-i hûbân didüm

Bir mükerrer kâfiye şîrîn gazel şeker redif

637/4

Tanıtım ve değerlendirmelerinin bazılarında, âdet olduğu üzere, kendisini şarkın büyük üstadlarıyla mukayese eden Zâtî, onlar ve eserleri karşısındaki yerini ve sanat başarısını gözler önüne serer. Bu mübalağalı teşbihlerde sıralanan isimler, İslâm medeniyetine bağlı toplumların takdirini kazanmış, Arap, Acem ve Türk dilinin söz mimarlarıdır. Bunlar: **Hassan b. Sâbit, Sahbân, Hüsrev-i Dihlevî, Ali Şîr Nevâyî, Genceli Nizâmî, Molla Câmi, Selmân-ı Sâvecî, Hâfız-ı Şîrâzî, Kemâl-i İsfahânî, Sadî-i Şîrâzî, Firdevsî, Enverî ve Âzerî** gibi, üstadlardır.

Göre idi Zâtîyâ **Hassan** diye idi idüb istihsân

Sutûrî şi'rinün kasr-ı belâgat nerdibânıdır

245/5

Ben bu hüsn issi revân-bahş ü kıyâmet gazeli

Kabri üzre ki okuyam hazret-i **Hassan** dirilür

374/7

Şöyle medh eyle o Yûsuf-hüsni **Hassan** ey gönül

Görmemiş ola düşinde hüsn-i ta'birün senün

804/6

Pervin ÇAPAN

Belâgat bâdesi ile pür leb-â-leb şi'rimün câmı
Görenler Zâtîyâ anı sanur nazm-ı **Nevâî**'dür

484/5

Koynında götürürdi hamâyil gibi müdâm
Zâtî eger ki okısa **Sahbân** risâlemüz

547/7

Fesâhat mülkinün sengin Süleymân'ı bugün dirdi
Eger **Sahbân** ile **Hassan** göre idi Zâtî dîvânun

917/5

Nizâmî görse bu ebyât-ı penci

Deye idi Zâtîyâ pençen burılmaz

509/5

Nizâmî Hamsesi ile bir peleng-i kûh-ı nazm idi

Bu gün beş beyt ile Zâtî biz anun pençesin burduk

629/7

Görmedüm Zâtî cihânda ol kadar şi'rîn-kelâm

Vay benüm ağzumda ola idi lisânı **Hüsrev**'ün

669/5

Görse bu **Hüsrevâne** hasen şi'ri Zâtîyâ

Selmân olurdu hâfızı ve kâtibi **Kemâl**

833/7

Benüm meyhâne-i nazm içre ayağum çeker yokdur

Olursa Hazret-i **Câmî** olur Zâtî ayakdaşum

887/5

Nazm meydanında yokdur Zâtî ayağum çeker

Hazret-i **Câmî** olur ancak ayakdaşum benüm

892/5

Gülistân'un eczâsın kül ide bülbül-i **Sâdî**

Benüm eş'âr-ı rengînüm irişse şehr-i Şîrâzî

1294/6

Şiir veya genel mânâsıyla gazel söylemenin zamana ve bazı şartlara bağlı olduğunu ifade eden şair,şiir söylemek için en uygun zaman olarak baharı görür.Bu mevsimde havaların müsait olması, sohbet ve içki meclislerini kırlara taşır.Dolayısıyla gazelin okunma zamanı gelmiştir.

Fasl-ı gül ola sâz ola mahbûb-ı mey ola

Hiç ihtiyârı ola mı ey Zâtî şâirün

752/5

Germ olub ehl-i meclis sohbet kızardı vâ'iz

Okınsa yana yana Zâtî gazellerinden

1098/5

Sohbet kızuban germ ola bezm ehli ser-â-ser

Okınsa eger şevk ile Zâtî gazelinden

1140/5

Şairin gazel söylemesi ise sevgiliden buse alması şartına bağlıdır. Şiirin okunması için de zamanı, yine sevgili tayin eder.

Ramazân içre dir idün hele bayram olsun

Dilde eş 'âr elümüzde mey-i gül-fâm olsun

1093/1

Cân virür gözleri âhûları şehrün gazele

Zâtîyâ bûsesin al di gazeli her güzele

1462/7

O'nun mecâzî anlamlarla dolu şiirlerinin, inananlar tarafından, ilâhîler gibi çok okunmasının sebebi, Çâr Yâr'ı sevmesi ve şiirlerinde onları vasfetmesidir.

Çâr Yârı sevdüğünçün cümle mü'minler okur

Her mecâzî şi'rüni Zâtî ilâhîler gibi

1538/7

Zâtî, Dîvânı'ndaki şiirlerin muhtevasını değerlendirirken, edebî tenkid terminolojisine malolmuş, pek çok teşbih ve tavsif kullanmaktadır. Bilindiği üzere, bu terimler, lugat mânâlarına paralel, şiirin özelliklerini yansıtan, özel ve daha geniş mânâlar da kazanmışlardır. Zâtî'nin şiirlerini tavsif için kullandığı bu terimleri sıralayacak olursak: Şiirinin **yakıcılığını** ifade etmek üzere: "**sûz-nâk, dil-sûz, pür-sûz, âteş** ve **âteş-pâş**"; **inceliğini** ifade için: "**nâzûk**"; **parlaklığına** dikkat çekmek için: "**rûşen**"; şairin **kederi** ve **karanlık dünyasını** tavsif için: "**sevâd**"; şiirinin veya sözünün **kıymetini** belirtmek üzere: "**cevher, güher-bâr, güher-pâş, dürer-bâr** ve **le'âl**"; mânâsının **derinliğini** ve **parlaklığını** ifade için: "**rengîn**"; **seçkin** ve **parlak** oluşu dolayısıyla: "**garrâ**"; **yeniliği** ve **daha önce söylenilmemiş olduğunu** ifade için: "**ter**"; sözlerinin veya şiirlerinin **tatlılığı** itibarıyla: "**şekker, şeker-pâş, şeker-âmîz, şeker-bâr, şîrîn, tatlu, halvâ, muhallebi, baklava**"; **mest edicilik** özelliğiyle: "**şarâb**"; **akıcılığı** sebebiyle: "**su**"; **eğlendiricilik** itibarıyla: "**mahbûb evlât**" ve "**beğlerin eğlencesi**" olması; şiirin "**davetiye(okuntu)**" ve "**hediye**" olması, sayılabilir. Bu terimlerin çoğunluğu için, mücerred ve genel kıymet hükümlerinin, şâirâne olarak ifade edilmesidir, diyebiliriz. Her şairde az-çok farklılaşmakla birlikte, yaygın olarak kullanılan bu tavsifler, şairlerin sanat başarılarının da göstergesidir.

Şi'r-i pür-sûzunu Zâtî okıyan kimse revân

Eşk ile kendüyi yanam diyü nemnâk eyler

392/7

Geymeyenler Zâtiyâ perr-i semenderden libâs

Okımasun **şi'r-i pür-sûzum** ola kim yanalar

460/5

Dem-â-dem yana yana okusunlar derd ile Zâtî

Bu **şi'r-i sûz-nâki** ehl-i derde yâdigâr itdüm

958/5

Şöyle **pür-sûz** idelüm şi'ri ki yaksun işiden

Âteş-i âh ile kasr-ı felekün küngüresin

1120/4

Bu şi'ri yana yana söylemişsin gâyet ey Zâtî

Ziyâde hâl ile aydur be-gâyet **sûz-nâkem** ben

1193/5

Yana yana nola Zâtî okusa halk-ı cihân
Şem' veş dil tutuşur **âteş-i eş'ârun** ile

1253/7

Na're urur ra'd Zâtî berk benzer kim okur
Şi'r-i hâlet-bahşunun **ebyât-ı âteş-pâşını**

1706/7

Şi'r-i şîrînümi Hüsrev der idi görse bana
Sana Zâtî olımaz kimse bu fende tilmîz

133/5

Tûtî-i ervâh ü şer cânâ mekesveş kande kim
Zâtî-i şîrîn-kelâmum **şi'r-i şekker-pâşı** var

400/5

Okuyub hem-dem idinse cümle nâzûgler nola
Götürür şîrînlüğü **şi'r-i şeker-pâşum** benim

892/4

Safâdan ağladı Zâtî görenler **şerbet-i şî'rün**
Katı tatlu yürek yakar deyu su koydı bir pâre

1304/5

Ey hüsrev-i zamâne dirler ki göz yir aş
Şîrîn **muhallebidür** şî'rüm kodum nazarda

1457/3

Söyledür sûr-ı belâgat içre Zâtî sihr ile
Bir şekerden tûtîdür her **şi'r-i şekker-pâresi**

1614/5

Yufka yüregüm vasfını **nazüg** gazel itdüm
Ola yaraşur kâğadı nâzûg varaku't-tayr

320/3

Başın irgürdük göğe gün gibi **nazm-ı rûşenün**
Zâtiyâ âlemde hergiz yirde kalmaz nâmumuz

566/7

Hûb-ter benzer **sevâd-ı şî'rinün** ma'nîleri
Mülk-i zulmetde karârı olan âbun aynına

1463/9

Levh-i sîmin üstine **me'ânî cevherin**
Zâtiyâ **kilk-i cevâhir-bâr**una kıymet mi var

137/4

Dür değül ol Zâtiyâ **nazm-ı güher-bâr**un senün
Guşına dest-i kabûl ile takubdur ol nigâr

202/5

Nola **dürlü** nazmuna a'dâ ta'arruz eylese
Kıymetini cevherün Zâtî ne bilsün bed-güher

472/7

Ka'rumuz gavvâs-ı efkâr u tasavvur bulımaz
Bizdedür **dürr-i ma'ânî** ma'rifet deryâsıyuz

528/3

Cevherî olanlar anlarlar cihânda kadrümüz
Dürlü dürlü nazm ile Zâtî **cavâhir** kânıyuz

558/7

Oldı kamu gavvâsıların başı aşğa
Âlemde zuhûr ideli bu **nazm-ı güher-pâş**

576/4

Yâ hod dest-i kabûl ile takubdur ser-nigûn
Senün **nazm-ı güher-bâr**un değül ol Zâtiyâ **lû'lû**

1229/

Ala ey tâlib-i iksîr-i ma'nî nazm-ı Zâtî'den
Safâ-yı kalb ile yazın dilersen dürlü **cevherden**

1177/5

Bu gece sevdâ ile gâyet uzun fikr eyledüm
Zülfînün vâsfinda bir **garrâ** vü **ter şi'r** eyledüm

1001/1

Senün kaddünle bûsen vâsfını bir **ter gazel** itdüm
Anun bir şâh her beyti ucında var şeftâlû

1230/6

Katresin nûş eyleyen ağlar **şarâb-ı şi'rimün**
Tamladur kuvvetlidür gâyet diyü bir pâre su

1220/6

Senün **nazm-ı revân-bahşun** görenler dirler ey Zâtî
Safâ virür kişinün kalbine hak bu ki akar su

1122/7

Eglemezdi Zâtîyâ **eş'âr-ı rengînün** seni
Atanun ger olmasa **mahbûb oğul** eglencesi

1623/5

Hayâdan Zöhre'nün benzin kızarda sâzunun rengi
Okursa Zâtîyâ sâzendeler bu **şi'r-i rengîni**

1688/5

Gül gibi gel **nazm-ı rengînine** gûş ur Zâtî'nün
Bülbül itdi anı ey gonca cemâlün gülşeni

1763/5

Anla Zâtî yârı eş'ârunla olur **beglerün**
Güft ü gûy-ı tûtî-i şîrîn-zebân **eglencesi**

1814/9

Bezmünde gelüp medh-i lebün okıdı Zâfî

Ma'zûr buyur şekker ile düğüne geldi

1809/5

2-YARATICI(ŞAİR)

Klasik şiirde, müessirden esere yönelen bakış açıları için, özel bir anlam taşıyan yaratıcılık vasfı ve bunun tesbiti, genellikle subjektiftir. Zâfî'nin eserin yaratıcısı ve doğrudan doğruya kendisine dair değerlendirmelerinde de, farklı bir bakış açısından söz edemeyiz. Eserle ilgili tavsif ve tanımlarında kullandığı mecaz, mübalağa ve teşbih unsurlarını, yaratıcılığını ifade ederken de kullanır. Şairin yaratıcılıkla ilgili tanımlarını, iki başlık altında toplamak mümkündür.

a) Yaratıcı kişiliğin çeşitli unsur ve kavramları

Zâfî'nin şair olarak kendi varlığını tanımladığı değerlendirmelerin büyük çoğunluğu, "**tab**" kavramı etrafında kümelenir. Tab', genel anlamıyla, "insanın yaratılış özelliği ve doğası" demektir, ancak, bir sanat ve edebiyat eleştirisi terimi olarak "şairin şair olarak yaratılış özellikleri, şairlik cevheri, yaratılıştan sahip olduğu sanatçı varlığı" anlamında kullanıldığı görülmektedir.⁶

"Tab' ve tabi'at", genel anlamda bir karakter ve mizaç hâlinin ifadesi olarak görülmekle birlikte, tezkirelerde de, şair yaratılış ve gücünü temsil eder.⁷

Zâfî'nin tab' üzerine yaptığı değerlendirmeler, şiire has ifade zenginliği içinde, farklı tavsif ve teşbihler hâlinindedir. O'nun tab'ı, içinde çeşitli incilerin bulunduğu bir deryadır. Sevgilinin güzelliğini vafsettiği şiirlerde tab'ı, nazik ve renklidir. Sevgilinin güzelliğini yansıtan bir aynadır. Şairin mizacı o kadar dikkatlidir ki, sevgilinin dişlerini vafsedene şiirlerde, inci delen bir hakkâk gibidir. Yaratılışı şekerle beslenen bir papağandır. Su gibi latif olan tab'ına, sevgilinin aşkı şîrîn olmayı da öğretmiştir. Mevzûn bir şiir söylemede tab'ı, son derece ölçülüdür. Nazm meydanında tab'ı, "**çâlâk ve çâbük**" bir at gibidir. Tab'ının atının ayağından kalkan tozu, Kemâl-i Isfahânî, gözüne sürme etmiştir.

Ey cevâhir kânını görsem diyen gör Zâfî'yi

Tab'ı bir deryâdur anda dürlü dürlü dürdürür

329/7

⁶Harun Tolasa, a.g.m, s.36

⁷Pervin Çapan, 18.yy. Tezkirelerinde Edebiyat Araştırma ve Tenkidi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Fırat Üniv., Sos. Bil. Ens., Elazığ 1993, s.357-361

La'lüne cânım revân olsun didüm dil-ber didi
Zâtîyâ su gibi tab'unda letâfet var imiş

582/5

Kim yiter meydân-ı nazm içinde ey Zâtî bana
Tab'-ı çâlâküm gibi çâbü-k-semendüm var iken

1166/5

Ne tozlar kim kopardıysa semend-i tab'ı Zâtî'nün
Gözine kuhl idinmişdür Safahân'da Kemâl anı

1721/5

b) Yaratıcı üzerine genel tavsif ve takdirler

Zâtî tavsiflerinde kendisini, öncelikle, güzel sesli bir kuşa veya bülbüle, ikinci olarak da, şekerle beslendiği için tatlı tatlı konuşan bir papağana teşbih eder. O'nun bu vasıflarını, sevgilinin güzelliği de geliştirmektedir.

İşiden bülbüle ânî olur hâmuşluk ârız
Belâ bağında Zâtî bir aceb şûrîde bülbüldür

375/5

Zâtî ağzından düşürmez vâsf-ı la'l-i nâbunı
Tûtî-i gûyâdurur ağzında gûyâ kândi var

404/5

Zâtîyâ vâsf-ı leb-i dil-berde şekerler yirüz
Tûtî-i gûyâ gibi biz şükrü lillâh nâtıkuz

561/7

Ol hümâ-peykere Zâtî okısan bu gazeli
İşiden dirdi sana murg-ı hoş-elhân ancak

664/5

Bir lakab kor işiden ey gonca feryâdum benüm
Gülşen-i kûyunda olmuşdur hezâr adum benüm

877/1

Zâtî, bazı gazellerinde de, kendisini peygamberlere, şairlerini ise ilham, i'câz ve hadîse teşbih etmektedir. Vahiy, peygamberlere, gaibden gelen sözdür. İlham ise şairlere gelir. Bu kabil tavsiflerde, Hz. Peygamber ve Hz. Musa'ya göndermeler yapıldığı açıktır.

Hak budur kim Zâtîyâ peygamber-i hâmem senün

Her ne söz tahrir iderse dir gören i'câz imiş

585/7

Zâtîyâ gördi kelâmun fusahâ vü bülegâ

Didi bu mu'cize Hak'dan sana ilhâm oldı

1760/9

Hak budur lutf ile Zâtî bu kelâm-ı mu'ciz

Âdemün gönlin açar misl-i hadîs-i Nebevî

1764/7

Meğer kim nûr-ı lutfından yaratmış zâtunı Hâlık

Senün vasfında her şî'rüm gören sanur İlâhîdür

348/4

Sâve bahrı gibi mahv oldı kamu erbâb-ı nazm

Yok belâgat âleminde cûş ider biz son deniz

557/4

Benüm evvel didiğüm şî'ri göricek şu'arâ

Dediler Tûr-ı fesâhatda Kelîm olsa gerek

723/4

3-ÇEVRE

Zâtî'nin şiirinde çevre, sosyal bir varlık olma özelliği taşıyan şairin, içinde yaşadığı ve yetiştiği sosyo-kültürel muhit ve edebî çevre ile hitap ettiği ve eserleriyle ulaştığı okuyucu kitlesi, anlamlarını ihtiva eder.

Biyografisinde yer alan ve yetişmesinden üstadlığına kadar, önem arzeden bir unsur olarak tekrarlanan, Bâyezid'teki dükkânı da, bu çerçevede değerlendirilebilir.

İstanbul'da ve Anadolu vilayetlerinde padişah ve şehzâdelerin yakın muhitlerine giremeyen, hayatları çetin şartlar içinde fakr u zaruretle geçen bir kısım şairler, dostlar meclisinde toplanıp veya meyhanelerde dolaşırken, bu arada bazı şairlerin geçinebilmek için işlettikleri dükkânlarda toplanmışlar, buralarda birbirlerini tanımışlar, şiirlerini okuyup münakaşasını yapmışlardır. Bunlardan biri de, Zâtî'nin remilci dükkânıdır.⁸ Edebî mahfil olma özelliği taşıyan bu dükkânda, genç şairler, üstad kabul ettikleri Zâtî'nin, şiir bilgi ve birikiminden istifade ederlermiş .

Zâtî'nin tanıtım ve değerlendirmelerine yansıyan çevreyi, öncelikle iki gruba ayırmak mümkündür. Bunlar:

a) Belirli çevre ve kişiler

Birinci olarak, mesleği şairlik olmamakla birlikte şiir yazan, şiir bilgi ve birikimine sahip, şairleri koruyan ve onlara uygun bir sanat vasatı hazırlayan padişah ve devlet adamları; ikinci olarak, üstad mertebesindeki şairler; üçüncü olarak ise âlimler ve kültür adamları, bu grupta değerlendirilmiştir. Zâtî de, bu çevreyi ele alan örnekler, çoğunlukla, üstadlar etrafında toplanmaktadır.

b) Geniş ve belirsiz çevreler

Bu grupta, tezkirelerde "**ehl-i nazm, ehl-i eş 'âr, ehâlî-i nazm, ehl-i suhan, ehl-i vilâyet**" gibi terkiplerle karşılanan, belirsiz, anlamı çoğunlukla genel ve mücerred olan çevreler kastedilir. Zâtî Dîvânî'ndeki çevre tavsifleri, daha çok bu başlık altında ele alınabilecek niteliktedir.

Zâtî, araştırmanın diğer kısımlarında olduğu gibi, çevre ile ilgili değerlendirmelerinde de, son derece subjektiftir. Mübalâğalı övgüler ve yer yer şairâne tefâhürlerle örülen bu tavsiflerde, kendisinin üstadlığı da büyük rol oynar. Şiirleriyle ulaştığı başarıyı çizgiyi ve kendisine gösterilen teveccühü, tumturaklı bir üslûbla, ancak şiire has bakış açısından hareketle dikkatlere sunar .

Şi'rimüz esrârına vâkıf olan hayrân olur

Zâtîyâ âlemde ma'cûn-ı ma'ârif tâsıyuz

528/5

Sâ'idî vasfındaki tûmâr-ı eş'ârum benüm

⁸Halûk İpekten, **Divan Edebiyatında Edebî Muhitler**, Millî Eğitim Bak. Yay., İstanbul 1996, s.238

Götürür destinde iller gûyiyâ ser-destedür

439/6

Şi'r-i Zâtî komadı eş'âr-ı gayrun rağbetin

Toğıcak horşid-i âlem-tâb olur bî-tâb şem'

625/8

Kamu ehl-i vilâyet Zâtiyâ ayağına akdı

O şâh-ı mülk-i izzetde kim aydur kim vilâyet yok

641/5

Şimdi eş'âruna Zâtî nola rağbet yoğ ise

Her biri sen öliceğ dürr-i yetîm olsa gerek

723/5

Bir midhat-i âlî di o serve yüri Zâtî

Kadrün şu'arâ vü bülegâ içre yücelsin

1084/5

Mükerrer ana şîrînlîk yazub sihr eyledi Zâtî

Güzeller koynına dâyim girerse nola dîvânı

1521/5

Rûşen budur matla'-ı şi'r-i münevveri

Pür-nûr olurdu gönli gözi görse Enverî

1584/1

Gün görürse nitekim cümle kevâkib güm olur

Şu'arâ şi'rini mahv eyledi Zâtî gazeli

1666/5

Zâtiyâ Hızır gibi haşre değîn ölmezsın

Âb-ı Hayvân içirübdür sana bu ter gazelün

701/7

Zâtiyâ sen silk-i nazm içre bugün bir dânesin

İdemezler cevher-i nazmun görenler kîl ü kâl

832/7

Nazm illerinün begleri bu lutf ile Zâtî

Görse diye dîvânunîş âh-ı şu'arâsın

1188/5

Zâtî Dîvânı 'nda Edebî Tenkid ve Değerlendirmeler

Alem dik bürc-i nazm üzre ilim tahsîl it ey Zâtî
Ferâmûş olmaya tâ kim bu âlemde alem bir gün

1190/7

Kâtibî eyleye kimin kimini Hâfız ide
Bu kemâlinde gazel ger vara Zâtî Acem'e

1342/7

Gördüm kapunda dün gice Firdevsî hâbda
Didi kul ol bizi diler isen bu bâbda

1350/5

Pâdişâhâne di Zâtî diyicek her gazeli
Ola kim hazret-i sultân-ı cihân-dâra düşe

1418/6

Şâhâne söyle her gazeli Zâtîyâ şehün
Şâyed irişe südde-i devlet-me'âbına

1437/7

Nitekim mihrveş ey meh senün âlemde mislün yok
Benüm de ehl-i mihr içre nazîrüm yok zamânümde

1455/2

SONUÇ

Zâtî'nin, üç ciltlik Dîvânı'ndaki, toplam 1825 gazel üzerine yapılan bu araştırmanın sonucu olarak, şairin, çeşitli mecaz, teşbih ve mübalağa unsurlarını kullanarak, kendisinin ve çağının sanat ortamını, şairin yaratma şartları ve eserinin niteliklerini, en geniş boyutuyla değerlendirdiğini, söyleyebiliriz.

Genel mânâda, şairin kendisini cömertçe övdüğü ve mübalağalı anlatımın doruklarında dolaştığı, bu tanıtım ve değerlendirmeler, Zâtî'ye olduğu kadar, klasik şiirin dünyasına da, ışık tutmaktadır.

Hiç şüphesiz, Zâtî'nin yaptığı bu değerlendirmelerin, günümüz tenkid anlayışına uymayan yönleri olduğunu söyleyebilir veya bütünüyle katılmayabiliriz. Ancak unutmamak gerekir ki, edebî eserin varlığıyla

bütünleşen edebî tenkid, eserin yazıldığı devrin şartları içinde değerlendirilmelidir. Günümüze ışık tutması ve geleceği aydınlatması bakımından, bu değerlendirmeler karşısında yapılabilecek en iyi şey, Zâtî'nin tanımlarını, objektif bir bakış açısıyla ele alarak, O'nun geçmişteki kültürel faaliyetler içindeki yerini belirlemeğe çalışmak, o dönemin şiirini, şairini ve genel olarak edebiyatını anlayabilmek için, bu tavsiflerden istifade etmektir.

KAYNAKÇA

- ÇAPAN, Pervin, **18.yy. Tezkirelerinde Edebiyat Araştırma ve Tenkidi**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Fırat Üniv., Sos. Bil. Ens., Elazığ 1993.
- ÇELEBİOĞLU, Amil, **Kanûnî Sultan Süleyman Devri Türk Edebiyatı**, Millî Eğitim Bak. Yay., Millî Eğitim Bas., İstanbul 1994.
- İPEKTEN, Halûk, **Divan Edebiyatında Edebî Muhitler**, Millî Eğitim Bak. Yay., İstanbul 1996.
- TOLASA, Harun, " Divan Şairlerinin Kendi Şiirleri Üzerine Düşünce ve Değerlendirmeleri", **Ege Üniv., Ed. Fak., Türk Dili ve Edebiyatı Araştırma Dergisi**, İzmir 1982, S.1.
- ZÂTÎ DÎVÂNİ (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon), **Gazeller Kısmı, C.I**, Haz.: Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan, Ed. Fak. Bas., İstanbul 1968, G.1-496; **C.II**, Haz.: A.N. Tarlan, İstanbul 1970, G.497-1003, **C.III**, Haz.: Dr. Mehmed Çavuşoğlu-M. Ali Tanyeri, İstanbul 1987, G.1004-1825